

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.29>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Ромців О.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-3776-7120

Ромців О.І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ.

Питання прав і свобод людини і громадянина є невід'ємною частиною проблем реального становища людини в суспільстві та державі. Ще ніколи питання прав та свобод людини та громадянина не піднімалися так гостро, як сьогодні у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Міжнародна спільнота на боці України, непорушності її територіальної цілісності, а найголовніше, на захисті прав людини як найвищої соціальної цінності в державі.

Також після збройної агресії Росії і її повномасштабного вторгнення на територію України, забезпечення міжнародної безпеки стало головною проблемою сьогодення. Як незалежна, правова та соціальна держава Україна особливо зацікавлена у захисті прав і свобод людини. На теперішній час існує багато міжнародних органів, які слідкують за дотриманням прав та свобод людини та які захищають ці права, зокрема це суди, трибунали. Вони поділяються на універсальні, тобто ті, які діють на рівні ООН, і на регіональні (європейські, американські, африканські, азійські та інші). Для детального вивчення даного питання досліджено і проаналізовано міжнародні стандарти прав та свобод людини і громадянина, зокрема судову практику ЄСПЛ на користь України в системі захисту прав людини в період від 2014 року до сьогодні.

Станом на 21 лютого 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебували такі міждержавні справи: «кримська справа», пов'язана з анексією Криму Росією; справа про порушення прав людини на окупованих територіях Донбасу, до якої включено скаргу про збиття малайзійського літака рейсу МН-17, яку подавали Україна та Нідерланди; справа про порушення прав українських політичних в'язнів; справа про захоплення українських моряків та суден у Керченській протоці у 2018 році. справа про злочини російських військових під час повномасштабного вторгнення на територію України.

Проте, варто зазначити, що 16 вересня 2022 р. Росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це стало наслідком виключення Росії зі складу Ради Європи. Європейський суд з прав людини остаточно втратив юрисдикцію над Росією, а розгляд тисяч скарг проти неї опинився під питанням, у тому числі скарги, подані Україною.

Ключові слова: права людини; міжнародні стандарти; практика ЄСПЛ; міжнародні механізми захисту прав людини; Європейський суд з прав людини.

Romtsiv O.I. International legal mechanisms for the protection of human rights and freedoms in times of war: the practice of the ECHR.

The issue of human and civil rights and freedoms is an integral part of the problems of the real human situation in society and the State. Never before have the issues of human and civil rights and freedoms been raised as acutely as they are today in connection with Russia's full-scale invasion of Ukraine. The international community is on the side of Ukraine, the inviolability of its territorial integrity, and most importantly, in defense of human rights as the highest social value in the country.

Also, after the armed aggression of Russia and its full-scale invasion of Ukraine, ensuring international security has become a major issue of the day. As an independent, legal and social state, Ukraine is particularly interested in protecting human rights and freedoms. Currently, there are many international bodies that monitor the observance of human rights and freedoms and protect these rights, including courts and tribunals. They are divided into universal, i.e. those that operate at the UN level, and regional (European, American, African, Asian and others). For a detailed study of this issue, the author has researched and analyzed international standards of human and civil rights and freedoms, in particular, the case law of the ECHR in favor of Ukraine in the human rights protection system from 2014 to the present.

As of February 21, 2023, the following interstate cases were pending before the ECtHR: the «Crimean case» related to the annexation of Crimea by Russia; the case of human rights violations in the occupied territories of Donbas, which includes the complaint about the downing of Malaysian flight MH-17 filed by Ukraine and the Netherlands; the case of violations of the rights of Ukrainian political prisoners; the case of the seizure of Ukrainian sailors and vessels in the Kerch Strait in 2018. the case of crimes committed by the Russian military during the full-scale invasion of Ukraine.

However, it is worth noting that on September 16, 2022, Russia finally withdrew from the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. This was the result of Russia's expulsion from the Council of Europe. The European Court of Human Rights has finally lost jurisdiction over Russia, and the consideration of thousands of complaints against it has been called into question, including those filed by Ukraine.

Key words: human rights; international standards; ECHR case law; international human rights mechanisms; European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Сьогодні основні права і свободи людини перестали бути предметом лише внутрішньої компетенції держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства. У тих випадках, коли державний механізм не в змозі забезпечити реалізацію прав і свобод людини, міжнародне право передбачає можливість застосування міжнародних механізмів з метою забезпечення і захисту прав та свобод людини [1, с.17].

Також наявність та ефективність міжнародних механізмів забезпечення прав і свобод людини є найважливішим у захисті та дотриманні міжнародних стандартів.

Метою статті є на прикладі практики ЄСПЛ розглянути міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. До міжнародно-правових засобів, призначених для забезпечення і захисту основних прав людини відносять:

а) міжнародно-правові акти, які вміщують правила діяльності, формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які норм, правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми);

б) міжнародні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали) [2, с. 15].

В свою чергу, серед міжнародних органів, діяльність яких спрямована на захист прав людини, виділяють:

1) міжнародні органи, які діють у рамках угод з прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації;

2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, які складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу;

3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень [3].

Серед усіх цих засобів П. Рабінович розрізняє всесвітні, які створені і використовуються всесвітнім співтовариством в особі Організації Об'єднаних Націй та її органів, і регіональні (європейські, американські, африканські, азіатські...) [3]. Міжнародні механізми щодо захисту прав людини, створені, зокрема, в рамках ООН, є тільки однією зі складових міжнародної системи захисту прав людини, яка є значно ширшою.

За минулі десятиліття універсальна система захисту прав людини набула розгалуженого та складного характеру. На даний момент вона включає наступні органи та механізми:

– Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та його допоміжні органи і механізми – у 1948 році прийняла Загальну декларацію прав людини, та після цього цілий ряд міжнародно-правових актів, що стосуються різних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборони геноциду, апартеїду, расової дискримінації). Питання прав людини розглядаються у комітетах Генеральної Асамблеї та її допоміжних органах.;

– Рада Безпеки ООН і ряд її спеціалізованих механізмів;

– Економічна і соціальна рада ООН (під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну та соціальну діяльність ООН, в тому числі готує рекомендації з метою залучення всіх до виконання прав та основних свобод) і функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів;

– Міжнародний Суд ООН;

– Секретаріат ООН і його окремі підрозділи;

– договірні (конвенційні) органи з прав людини.

Слід зазначити, що окрім універсальних механізмів захисту прав людини, активно розвиваються регіональні механізми. Зокрема, захистом прав людини активно займаються Рада Європи та Європейський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини тощо. Тому слід

підкреслити, що поряд із національними та загальнолюдськими нормами, які регулюють захист прав людини, існує великий пласт регіональних норм, закріплених у міжнародних договорах. Також активно діють регіональні міжнародні суди, які контролюють забезпечення державами захисту прав людини [4, с.15].

Міжамериканська система діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Правозахисна діяльність останнього зводиться до розгляду скарг громадян та юридичних осіб. Висновки цього суду мають значний моральний вплив та, як правило, беруться до уваги державами, винними в порушеннях прав людини.

Африканська система складається з Африканської комісії прав людини та народів, яка є органом Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Комісія заслуховує кожні два роки звіти держав про законодавчі та інші шляхи по захисту прав людини та розглядає заяви громадян та юридичних осіб про масові та систематичні порушення прав людини. По ним комісія готує заключення для ОАЄ.

Європейська система діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є з 1995 року і базується в першу чергу на Європейському суді з прав людини. Так, вступ України до Ради та підписання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відкрили можливість звертатися з індивідуальними скаргами до Європейського суду з прав людини [5, с.105]. перероб своїми словами

Нині Європейський суд з прав людини в Страсбурзі стоїть в одному ряді з Міжнародним Судом у Гаазі і Європейським судом у Люксембурзі, як один з трьох головних судів міжнародного рівня [6].

Особливо актуальними проблеми поваги до прав людини є в умовах російської агресії, коли йде повномасштабна війна в нашій державі. Нині український народ відстоює свій суверенітет і незалежність, своє право стати повноправним членом ЄС. Ще у 2013 році українці вийшли на Майдан під час Революції гідності та відстояли підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом задекларовано пріоритетність прав і свобод людини, зазначено, що охорона прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення законності і правопорядку має бути пріоритетом держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб, а запровадження європейських стандартів у сфері прав людини та неухильного їх дотримання [7, с. 47].

Під час війни порушуються багато прав людини, серед яких основне – право на життя. Російські окупанти виправдовують це боротьбою проти «геноциду» на Донбасі [7, с. 47].

З початку агресії росії проти України у лютому 2014 року звернення до Європейського суду з прав людини з міждержавними заявами проти уряду російської федерації стало одним із пріоритетних напрямків захисту інтересів нашої країни.

У зв'язку з агресією російської федерації проти України, яка призвела до масових порушень прав людини в АР Крим та м. Севастополі, на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей, а також інших територіях України, де наразі російська федерація здійснює військову агресію, Уряд України подав низку позовів проти уряду російської федерації до ЄСПЛ [8].

Станом на 21 лютого 2023 р. у провадженні ЄСПЛ перебувало 4 міждержавні справи України в одній, з яких одним із співпозивачем виступають Україна та Нідерланди (справа про літак «Боїнг-777» авіакомпанії Malaysia Airlines, що виконував рейс МН17 із нідерландського Амстердаму в малайзійський Куала-Лумпур, був збитий над зоною російської агресії на сході України 17 липня 2014 року). Серед інших справ:

– «Україна проти росії (щодо Криму)» за заявами №№ 20958/14 та 38334/18. ЄСПЛ вже визнав прийнятною на початку 2021 року. У цій справі ЄСПЛ уже встановив, що росія, починаючи з 27 лютого 2014 року (тобто з дати, коли була захоплена Верховна Рада АР Крим), здійснювала ефективний контроль над Кримом, що фактично означає визнання окупації. Також Європейський суд визнав прийнятними скарги України про існування адміністративної практики російської федерації стосовно порушень прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколами до неї, а саме щодо: насильницьких зникнень та відсутності ефективного розслідування у цьому зв'язку (ст. 2 Конвенції); жорстокого поводження (ст. 3 Конвенції); незаконних затримань (ст. 5 Конвенції); поширення законодавства рф на територію Криму та встановив, що з 27 лютого 2014 року суди, які діють на території Криму, не можуть вважатись такими, що встановлені законом (ст. 6); незаконного автоматичного нав'язування російського громадянства (ст. 8); утисків, переслідування та конфіскації майна релігійних організацій, що не належать до російської православної церкви (ст. 9); припинення діяльності українських медіа (ст. 10); заборони української мови в школах та переслідування україномовних дітей у школі (ст. 2 Першого протоколу до Конвенції); обмеження свободи пересування між Автономною Республікою Крим та материковою частиною України в результаті фактичного перетворення російською федерацією адміністративного розмежування на кордон (між росією

та Україною) тощо. Україною Також Суд проведе слухання щодо прийнятності та суті справи, попередньо призначивши його на 8 листопада 2023 року;

– «Україна та Нідерланди проти росії» справа, яка стосується подій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей з 2014 року, зокрема про порушення прав людини на окупованих територіях Донбасу, щодо викрадення та спроб незаконного вивезення дітей-сиріт із Донецької та Луганської областей на територію російської федерації у 2014 році, до якої включено скаргу про збиття малайзійського літака рейсу MH-17, яку подавали Україна та Нідерланди – заява № 8019/16, №43800/14, №28525/20; та «Україна проти росії» справа про злочини російських військових під час повномасштабного вторгнення на територію України, заява №11055/22.

– «Україна проти росії (VIII)» за заявою № 55855/18 справа про захоплення українських моряків та суден у Керченській протоці у 2018 році;

– «Україна проти росії (IX)» за заявою № 10691/21 щодо вбивств опонентів російської федерації [8].

Останні дві з вищевказаних справ перебувають на стадії розгляду ЄСПЛ питання щодо їх прийнятності.

Рішенням від 25 січня 2023 ЄСПЛ визнав частково прийнятною міждержавну справу «Україна та Нідерланди проти росії» за заявами №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20, яка стосується подій на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, перейшовши до розгляду справи по суті [39].

26 січня 2022 року, у ЄСПЛ відбулися усні слухання щодо прийнятності зазначеної міждержавної справи. ЄСПЛ визнав, що український Уряд надав достатньо обґрунтованих очевидних доказів як повторюваності діянь у порушення Конвенції, так і офіційного їх толерування з боку рф.

Серед іншого, 25 січня 2023 року ЄСПЛ встановив, що території на сході України, захоплені російсько-окупаційними військами з 11 травня 2014 року і щонайменше до 26 січня 2022 року, перебували під юрисдикцією російської федерації. ЄСПЛ посилався на присутність російських військ на сході України з квітня 2014 року та широкомасштабне розгортання російських військ не пізніше серпня 2014 року. Він також встановив, що держава-відповідач мала значний вплив на воєнну стратегію своїх маріонеткових адміністрацій; що вона постачала зброю та іншу військову техніку цим окупаційним адміністраціям у значних масштабах з моменту їх створення (так звані «Л/ДНР») та в наступні місяці та роки; що вона здійснювала

артилерійський вогонь на вимогу цих окупаційних адміністрацій; і що вона надавала політичну та економічну підтримку зазначеним окупаційним утворенням.

Що стосується скарг уряду Королівства Нідерландів, то ЄСПЛ встановив, що збиття літака рейсу MH17 відбулося повністю на території, яка була захоплена російськими окупаційними адміністраціями. Він також виявив, що ретельне кримінальне розслідування інциденту Міжнародною спільною слідчою групою («JIT») значною мірою прояснило обставини збиття літака рейсу MH17. Не було свідчень зіткнень за встановлення контролю на територіях, пов'язаними з місцем запуску або місцем падіння літака, що давало б підстави стверджувати, що подальший контекст хаосу виключав можливість встановлення юрисдикції. Тому скарги підпадають під територіальну юрисдикцію росії [8].

Варто зауважити, що Європейський суд з прав людини об'єднав справи «Україна та Нідерланди проти росії» за заявами №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 (щодо Донбасу) й «Україна проти росії (X)» за заявою № 11055/22 (щодо повномасштабного вторгнення рф, була подана 23 червня 2022 року. Вона стосується порушень росією прав людини на території України з 24.02.2022, зокрема порушення прав людини, гарантованих статтями 2 (Право на життя), 3 (Заборона катування), 5 (Право на свободу та особисту недоторканість) тощо) в одне провадження «Україна та Нідерланди проти Росії» за заявами №№ 8019/16, 43800/14, 28525/20 та 11055/22. Таке рішення Велика палата ЄСПЛ ухвалила 17 лютого 2023 року [8; 9].

Проте, варто зазначити, що 16 вересня 2022 р. росія остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це стало наслідком виключення росії зі складу Ради Європи. Європейський суд з прав людини остаточно втратив юрисдикцію над росією, а розгляд тисяч скарг проти неї опинився під питанням, у тому числі скарги, подані Україною. Як зазначає правозахисник з Центру громадянських свобод Володимир Яворський: «Позиція росії тепер полягає у тому, що вона вийшла з Конвенції з прав людини ще в березні і тому ніяких зобов'язань не має». Також він наголошує, що: «Є складність у тому, що ЄСПЛ за своїми процедурами не може винести рішення без позиції росії. Окрім того, під час розгляду справ має бути суддя від цієї країни» [10]. Тому можна лише сподіватись на те, що суд все-таки з часом розгляне всі справи та судові рішення зможуть бути використані як докази в інших судах і органах, і це матиме величезний вплив на розгляд справ в суді ООН, міжнародних арбітражах і розслідуваннях міжнародних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. Посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
3. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: кризь призму України. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149240005.pdf>
4. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник / І.А. Шуміло. Київ: Вид. «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 168 с. https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_cору-1.pdf.
5. Повалена М.В. Конституційно-правовий аспект міжнародних засобів захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. №5/2022. С. 102-106. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/20.pdf.
6. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5099/1/Мжнар%20захист.pdf>.
7. Макеєва О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник* 2 (63) 2022. С. 48-55. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/16709>.
8. Україна vs росія: юридична боротьба в ЄСПЛ за притягнення країни-агресорки до відповідальності за порушення прав людини. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-vs-rosiya-yuridichna-borotba-v-espl-za-prityagnennya-kraini-agresorki-do-vidpovidalnosti-za-porushennya-prav-lyudini>.
9. ЄСПЛ об'єднав дві справи України проти росії в одне велике провадження. Міністерство юстиції України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-obiednav-dvi-spravy-ukrainy-proty-rosii-v-odne-velyke-provadhennia>.
10. Росія вже не у ЄСПЛ. Що буде зі справами України проти РФ? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62926473>.